
ZAGOVORI – MAGIČNE KORENINE MEDICINE

Zvonka Zupanič Slavec

85

ABSTRACT

IZVLEČEK

Zagovori so najbolj arhaičen del zakladnice ljudske medicinskega znanja in najhitreje tonejo v pozabo. V ljudskem zdravilstvu je bilo zagovarjanje nekaj desetletij nazaj med Slovenci prisotno le v 15-ih odstotkih, preostali delež ljudske medicine je temeljil na tradicionalnem znanju in izkustvenem poznavanju zdravilnih učinkovin rastlinskega in živalskega izvora. Današnje razmerje med magično-religioznim in znanstvenim pristopom k zdravilstvu bolezni je verjetno podobno, le da je magično-religiozni del zapolnila alternativna medicina.

KLJUČNE BESEDE: ljudska medicina, zagovori, magija, obredi, sugestivno delovanje, jezikoslovna pestrost

Incantations are the most archaic element in the treasury of folk medical knowledge and no other element is vanishing so fast. Some decades ago incantations were used in folk medicine by only 15% of the Slovenes, while the other practises of folk medicine were based on traditional and empirical knowledge about the curative effects of active substances of plant and animal origin. Nowadays the relation between the magical and religious approach to treating diseases on the one hand, and the scientific approach on the other hand, is probably identical, but what has changed is that the magical and religious component has been replaced by alternative medicine.

KEY WORDS: folk medicine, incantations, magic, rituals, suggestive effects, linguistic variety

Historični izvor zagovorov

Zagovore so poznala ljudstva že na zgodnji stopnji razvoja. Od njih so jih prevzeli poznejši prebivalci Mezopotamije; veliko število jih je ohranjenih iz asirske, sumerske in babilonske kulture. Umetnost zagovarjanja so imeli zelo razvito stari Egipčani. Zagovarjali so tudi stari Judje. Precej je znanega o zagovorih starih Grkov in Rimljanov. Zagovarjali pa so tudi stari Germani. Kolikor je doslej znanega in ugotovljenega, smo Slovenci svoje zagovore ali prinesli s seboj ali sprejemali večinoma od Nemcev, vendar smo jih do neke mere preoblikovali. Zagovori so se močno širili v času križarskih vojn.

Krščanska cerkev je prevzela mnoge poganske zagovore, jih predelala in jim dala krščanske like in vsebino. Prenesla jih je na Kristusa, Marijo, sv. Tri kralje, sv. Roka,

“Žetje” ječmena na očesu (fototeka Slovenskega etnografskega muzeja)

sv. Lucijo in druge svetnike, npr. na sv. Petra, sv. Šempasa in druge. Predmet in oblika zagovora sta ostala. Krščanstvo je dalo starim božanstvom le nova imena. Tisti zagovori, ki v imenu Boga ali svetnikov rote bolezni, naj odidejo, so nastali (ali se preoblikovali) najbrž po zgledu krščanskih obredov izganjanja zlih duhov (ekscorcizmov), saj so imeli ljudje bolezen za učinek hudobnih sil.

Magično-religiozne prvine zagovorov

Zagovori in podobno narodopisno blago so prav gotovo dragocena sestavina naše kulturne dediščine. Ivan Grafenauer ugotavlja, da so vsaj nekateri zagovori del našega najstarejšega narodnega blaga (Grafenauer 1937: 275). Beležijo umetnost čaranja in verovanja, ki neustavljivo izumira. Zapis je edini način ohranitve naše etnomedicinske dediščine. Potreben je zanamcem, da bodo lažje razumeli razvoj humane in veterinarske medicine.

Zagovor je sestavljen iz besedila in obreda ali praktike, ki ga spremlja. Tudi v slovenskem etničnem prostoru so zagovori večinoma prepisani iz različnih virov (Matičev 1951: 337 in dalje). Nekaj zagovorov in apokrifnih molitev, ki jih najdemo prepisane v nekatere rokopisne ljudskomedicinske bukve in zagovorne knjižice, so iz “Duhovne brambe” (Grafenauer 1907) in “Kolomonovega žegna” (Colomone Shegen, 1880). Slednji se je pojavil kot blagoslov za potovanja in proti ognju: njegovo pismo varuje pred tatovi, nevihtami, krogliami, čarovnicami, divjim ognjem, božjastjo. Varuje pa tudi živino, saj je Kolomon zavetnik živine. V “Kolomonovem žegnu” se poleg obrambnih “žegnov” nahajajo tudi razni zagovori. V 52. kapitlu “ta manj pana” in v 53. kapitlu “ta veči pana ala mitel” najdemo zagovor proti kačjemu piku, nadalje rotnenje ter navodila, kako klicati duhove, dvigati zaklade in si od raznih svetnikov ali duhov pridobiti denar.

Grafenauer piše v svojem delu “Duhovna bramba in nje postanek”: “Iz treh virov, mislim, so potekale take molitve: iz starega ljudskega praznoverja, iz vplivov kabalistične magije in iz slabo prebavljene mistike.” (Grafenauer 1907).

Sledove take kabalistične magije najdemo tudi v “Duhovni brambi” in “Kolomonu”. Sem spadajo zlasti številna klicanja duhov in tudi razna hebrejska in grška imena za bogove. Tudi “črke zoper kugo” v “Duhovni brambi” in druge “črke” v “Kolomonu” so najbrž že okrajšave takih skrivnostnih neznanih besed (Colomone Shegen, 1880).

S takim vplivom se da tudi najlaže razložiti, zakaj stoji na različnih “žegnih”: *kateri to molitvo per sabe nosi udrukano ..., zadobi razne milosti in bo vsake nevarnosti frei*. Gre za orientalski amulet. Isto velja tudi za Kristusovo in Marijino “delavo” (dolžino), saj so tam enaki pristavki (*hver to S. Delavo... per sebe nosi...*) (Dolenc 1999: 229–240).

Jezikoslovno in ljudskozdravstveno bogastvo

Ivan Grafenauer razlikuje dve vrsti zagovorov. Prvi so enočlenski; to so zagovori, ki obsegajo le magični ukaz sili, ki jo hoče zagovarjalec premagati. Take enočlenske zagovore, od najstarejših do najmlajših, poznajo vsi indoevropski in drugi narodi. Dvočlenski zagovori imajo v prvem delu bajeslovno zgodbo o dogodku, ki je podoben tistemu, ki naj bi se sedaj zgodil, drugi člen zagovora je vražni izrek (Grafenauer 1952).

Primer a enočlenskega in dvočlenskega zagovora: Zarotitev iz Mežiške doline je krajša, vendar ostra: *Bodi ramar ali ramarka, pojdi ven iz tega človeka v planine, s planine v zelenico, kuhaj brez ognja in brez vode, jej brez lušti, s... brez r..., ti ramar me v ... me piši. Pojdi ven, pojdi ven!* (Dolenc 1999: 46).

Na Djekšah in v Koprivni pod Peco poznajo tole besedilo: *Kristus in sv. Peter sta hodila okoli po svetu in sta prišla do neke vode in neke brvi. Sv. Peter je padel in si je zganil (se imenuje ud, ki je zvinjen). Kristus je rekel: “Bodi zdrav, pa hodi naprej!” Jaz pa pravim: “Pomagaj, o Kristus, da bo roka (noga) tega človeka N. N. zdrava.”* (Dolenc 1999: 139).

Starih zagovorov ni prav veliko. V zgodnjelovansko dobo sega nedvomno le zagovor proti otoku (oteklina) iz Gorij pri Bledu, ki izganja bolezen demona iz mozga... na trato in globoko v tla:

Wotok

pojde raz most

na kost

na meso

raz dlako

na zeleno trato,

raz meso na dlako.

Tam pojde devet komolcev wbok v tla!

tam bode na tuc

tam bode na tuc. (Štrekelj 1904–1907: št. 5174)

88

Zelo zanimiv je zagovor proti kačjemu piku. Originalni, neobjavljeni zapis se glasi:

Kadar nas je Pičila kača

Kadar je koga pičila kača človeka ali žival so dali na pičeno mesto kos plavega papirja so okrog pičenega mesta prikali z čevkratim šilom ki so ga prej zažgali z svetim lesom in namočili v žegnani vodi treh božičev Ko smo pikali smo govorili ti zemelska srpenjača, jast kakor ti bompica, ti zemelska zavijača ja bum piča ti zemljača ja sam jača ti zavijača ja sam jača, zemljača prokletnjača ja bom jača ja sum jača Pri vsakem vbodljaju se je reklo ja sum jača. (M. Makarovič, osebni arhiv)

Velikokrat so obolevali otroci, zanje so uporabljali sledeč zagovor:

Bolni Otroki

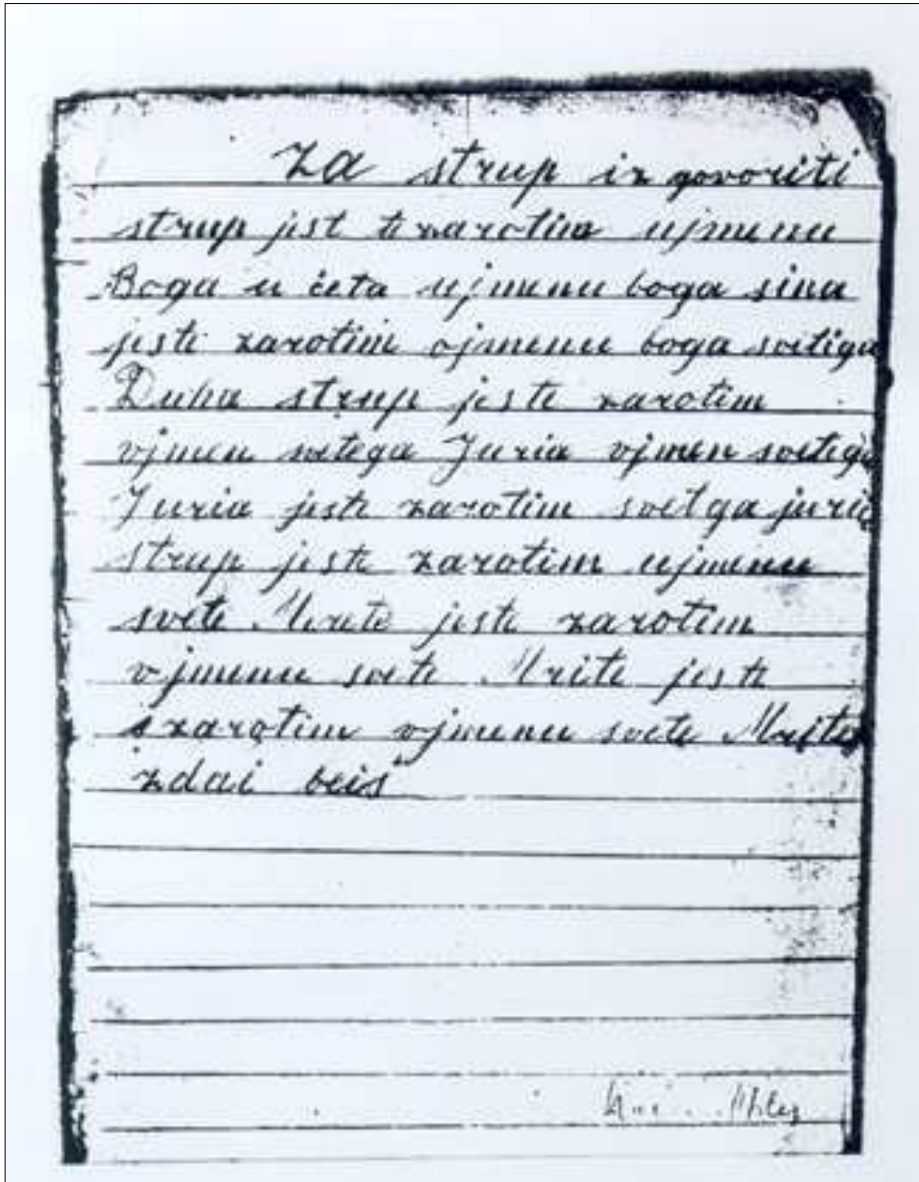
Bolan otrok je moral pogledati čez srednje okno okno je imelo tri šipe ako je imelo okno samo dve ali za eno šipo so nesli otroka k so sedom tam ker so imeli tri šipe. Ako je bila srednja šipa cela so v zeli proč da je lahko dal glavico ven. med tem ko je otrok imel glavico čez okno so govorili Mesec naglica dažek rosica sonce zimica zvezda travica veter sapica naj bo tvoja lečnica Predno so dali otroka glavico ven so otroka pokrižali z žegnano voda. (M. Makarovič, osebni arhiv)

Da bi zagovor bolje deloval in bi bili njegovi učinki trajnejši, so ga tudi napisali. Po ljudskem verovanju varuje tak škapulir človeka vsake “nesreče na duši in telesu”. Tako so pri nas za škapulir uporabljali Kristusovo ali Marijino “delavo”, Sveti list, Marijine sanje ipd. Proti raznim boleznim so uporabljali tudi t.i. prepise. Bolnik je nosil na traku čez prsi napisano ime, znak ali neko apokrifno molitev (Dolenc 1999: 229–240).

Imena sv. Treh kraljev, napisana na notranji strani hišnih vrat, so bila prav tako zaščita pred različnimi težavami, bila so “bajilo hiši za obrambo”.

Ohranjanje korenin prvobitne medicine

Inštitut za zgodovino medicine pri Medicinski fakulteti in Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije sta izdala in založila knjigo: *Zagovori, zarotitve*

Zagovor za "strup" iz Plužnja pri Cerknem (iz zbirke M. Makarovič)

in apokrifne molitve v slovenski ljudski medicini (Dolenc 1999: 276).

Delo obsega okoli 780 enot tovrstnih ljudskozdravilskih besedil na skoraj 300 straneh. Zbral in pospremil z obširnimi uvodom jih je veterinar prof. dr. Milan Dolenc (1907–1993), avtor zbirke. Njegova več kot 15-letna prizadevanja pa je pretrgala smrt in rokopis je obležal v zapuščini do leta 1999, ko ga je kot dragocen prispevek k zgodovini medicine na Slovenskem dr. Zvonka Zupanič Slavec uvrstila v knjižni program ustanove.

“Štriga” iz Gračišča v slovenski Istri. Naslikal jo je dr. Lojze Mazi (iz zbirke M. Makarovič)

Ob sodelovanju z etnologinjo dr. Marijo Makarovič je zbrano gradivo dopolnila, temeljito uredila, razvrstila v 12 poglavij in opremila z zanimivimi uvodnimi besedili poznavalcev tega ljudskega izročila. Knjigo spremlja tudi predstavitev v nemškem jeziku in bogata knjižna oprema z magičnimi črno-belimi risbami Hinka Smrekarja. Učinkovito, prav tako črno-belo, naslovnico je oblikoval prof. Blaž de Gleria, besedilo je skrbno lektorirala prof. Dana Petrovič – Kugler in tehnično uredila etnologinja Saša Zupanič.

Pokojni dr. Dolenc je v svoji rokopisni *Uvodni besedi avtorja* obrazložil, kaj ga je vodilo v teh dolgoletnih prizadevanjih: bila je to želja zbrati v eno publikacijo čimveč te naše bogate kulturne dediščine, dragocene za odkrivanje npravi naših ljudi skozi stoletja, za spoznavanje barvitosti narečij in tujih vplivov, zlasti cerkvenih.

Informativni odlomki iz Dolencevega uvoda

“V slovenskem kulturnem prostoru je nekaj pomembnih zbirateljev narodopisnega blaga s to tematiko: Fran Erjavec, Ivan Grafenauer, Pavle Košir, Ivan Koštial, Marija Jagodic Makarovič, Milko Matičetov, Vinko Möderndorfer, Ivan Navratil in drugi. Zagovore sem izpisoval iz del teh avtorjev, zlasti iz Möderndorferja, Koširja in Makarovičeve, pa tudi iz številnih ljudskomedicinskih ‘bukel’, iz zagovornih knjižic ter listov. Prav tako sem jih izpisoval iz kartoteke Inštituta za slovensko narodopisje pri SAZU in iz kartoteke arhiva Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Te vrste gradivo pa sem na terenu tudi sam zbiral.” (Dolenc 1999: 27).

“... V raznih slovenskih krajih in narečjih so zagovori poimenovani zelo različno. Bržkone imajo Korošci največ različnih izrazov (glagolnikov) zanje: *zarotenje*, *ventuwanje*, *dovžebanje*, v glagolski besedni zvezi pa je znano poimenovanje *do modliti*, *dov žebati*, *odmoliti bolezen*. Veliko jih imajo tudi v raznih krajih Furlanije, Julijske krajine in Rezije; v Trdelu poznajo izraze: *zgovor*, *zagovor*, *zagovorna molitev*, v Učiji *beside*, v drugih krajih pa zagovarjanje ali *pananje*. Glagolska oblika za zagovor v Budigoju je *zapretiti*, v Doljnem Barnasu *pretiti*, v Teru pa *besediti*. Na zgornjem Krasu uporabljajo v tej zvezi glagol *zgovarjati*, na širšem Krasu *panati*, v Hruševju pri Štanjelu pa *lečiti*. V

Prekmurju poznajo za zagovarjanje *čtenje*, *pananje*, zagovori pa so *zapretki* in zarotitve. V Beli krajini imajo izraz zagovarjanje.” (Dolenc 1999: 27).

Iz vsega obširnega gradiva, zbranega v teh dvanajstih poglavjih, lahko sklepamo, da je največjo sugestivno moč imel človeški glas, njegovo žebranje, in dotik roke posameznika, ki se je izločil ali so ga izločili drugi iz srenje in ga klicali na pomoč, ko so bili v stiski. Ni zbujala zaupanja toliko pomenska plat besede kot zvočna, večkrat skrivnostno nerazumljiva.

Dotik, neposredni stik prijazne roke z bolečino, je značilnost ljudske, a tudi današnje alternativne medicine. Zaupanje v zdravilca in trdna volja ozdraveti pa sta neogibni opori slehernemu zdravljenju tudi danes ob velikih uspehih moderne medicine.

V XII. poglavju Dolenčeve knjige je ljudska pesem o borbi Bolnika s Smrtjo in Angela s Hudičem. Zapis je iz l. 1891, hrani ga P. Zablatnik v Celovcu. Ob besedilu se vsiljuje primerjanje s srednjeveško moraliteto, ki je nastala v 15. stoletju najbrž v Angliji (*Everyman*) ali na Nizozemskem. V sodobnem gledališču se je ohranila v Hofmannsthalovi predelavi (*Jedermann*, 1911) in l. 1934 jo je blesteče prevedel v slovenščino Oton Župančič (*Slehernik*) – ter so jo v Ljubljani tudi uprizarjali.

Bolnik:

*Jas ubog Bolnik zdihujem,
Ker se tebe smert bojim,
Maje blago preišlujem
Kako lahko jas živim.
Dnarje, blaga imam dosti
Založen sim z vsem rečmi
Pa deb moral zdaj umreti
K' men se bližaš kdo si ti?*

Smert:

*Jas sem smert imenovana
Te pridem dan 's obiskat
K' tebi od Boga poslana
Pojdeš rajtngo dajat,
Zdaj moraš skupaj spraulati
Tvoje dobro ino hudo,
čisto rajtengo dajati
Boš mogel tvojemu Bogu.*

Bolnik:

*Ej če glih na postli tarnam
Na ti boleznj hjer ležim,*

*Vendar za te smert ne maram
Bogat sem lahko živim,
Glej ti moje premoženje,
D' narja in druge reči,
Rajtenge so že storjene,
Vmret še meni treba ni.*

Smert:

*Ti norc! Premoženje tvoje
Moraš zapustiti nocoj,
Premisli življenje tvoje,
Ne poneseš nič s seboj.
Le s skerbjo si skupaj spraulal,
S tvojim blagam se stimaš,
Vendar ogomen je pomagaš
Vbogajme glih nič ne daš.*

Hudič:

*Po krivim blagu skupaj spravljal,
Obrest veliko je jemal,
Namest dab' bil obogam talal,
Pa je njuh še rad golfal,
Te revne je le zatiral, Sam sebe pa poveševal,
Is teh sort je norce delal,
Za gotovo bo meni pal.*

Angel:

*Čes vse je pokoro storil
krivice vse povernil,
Skos pokoro se prerodil, vse je lepo poraunal,
Poglej njega belo lice,
Pak se je greval močno,
Točil spokorne solzice,
Skos to bo v nebo prišel.
(Dolenc 1999: 243–248)*

bodo kasnejši rodovi bolje razumeli in spoštovali razvoj humane in veterinarske medicinske znanosti.

LITERATURA IN VIRI

ARHIV dr. Milana Dolenca.

BOGATAJ J. 1973, Iz ljudske medicine na Dolenjskem, Zdravstveni vestnik, Ljubljana, str. 291–296.

BUKVE, 1720, Bedizin Dohtarske bukve. Rokopis je iz prve polovice 19. stoletja, napisan je v notranjskem narečju. Hrani ga NUK, sign. 1088r.

DOLENC M., 1999, Zagovori v slovenski ljudski medicini, Ljubljana Inštitut za zgodovino medicine.

GRAFENAUER I., 1937, Najstarejši slovenski zagovori, Časopis za zgodovino in narodopisje 32, Maribor, str. 275–293. 93

GRAFENAUER I., 1952, Narodno pesništvo, Narodopisje Slovencev 2, Ljubljana, str. 12–85.

GRAFENAUER I., 1907, O “Duhovni brambi” in nje postanku, Časopis za zgodovino in narodopisje 4, Maribor, str. 1–85.

KOLOMON – Colomone Shegen iz leta 1880. Hrani ga knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani.

KOŠIR P., 1922, Ljudska medicina na Koroškem, Časopis za zgodovino in narodopisje 17, Maribor, str. 22–32.

KOŠIR P., MÖDERNDORFER V., 1926, Ljudska medicina med Koroškimi Slovenci, Časopis za zgodovino in narodopisje 21, Maribor, str. 85–112.

LEVSTIK, Zapis zagovora zoper kačji pik iz leta 1641. Levstik ga je prepisal leta 1884. Prepis hrani Arhiv Slovenije, sign. Priv. A.XXXII – F. Levstik, fasc. 4.

LOKAR J., 1943, Nekaj zagovorov iz borovniške okolice, Etnolog XV, Ljubljana, str. 96.

MAKAROVIČ M., 1978, Ljudsko zdravstvo v Brkinih na primeru vasi Javorje, Acta historica medicinae, stomatologiae, pharmacie, veterinae 1, Ljubljana, str. 13–18.

MAKAROVIČ M., 1975, Kostanjevica in okolica – narodopisni oris, Kostanjevica na Krki, Dvajseti Dolenjski kulturni festival, 1975.

MAKAROVIČ M., 1977, Ljudsko zdravstvo – na primeru Podpeči v Istri, Ljubljana, Zdravstveni vestnik 46, št. 2, str. 124–128.

MAKAROVIČ M., 1985, Predgrad in Predgrajci, Kočevje, Kulturna skupnost Kočevje.

MAKAROVIČ M., 1982, Strojna in Strojanci, Ljubljana, Mladinska knjiga.

MAKAROVIČ M., 1977, Ljudsko zdravljenje na Slovenskem, Ljubljana, Farmaceutski vestnik 28, št. 3, str. 203–208.

MATIČETOV M., 1951, Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih, Slovenski etnograf 3–4, str. 331–342.

MATIČETOV M., 1972, Rezijanski zagovor proti kačjemu piku, Ljubljana, Traditiones 1, str. 186.

MÖDERNDORFER V., 1964, Ljudska medicina pri Slovencih, Ljubljana, SAZU.

OMERSA N., 1922, Zagovorna knjizica Antona Petriča, Časopis za zgodovino in narodopisje 17, Maribor.

PIK, 1889, Modrasov pik, Slovenski narod št. 20.

SLOMŠEK A. M., 1943, Blashe ino Neshiza v nedelski šoli, Ljubljana (ponatis in priredba).

ŠTREKELJ K. 1904–1907, Slovenske narodne pesmi, III, Ljubljana.

TRDINA – Zapuščina Janeza Trdine. Zapiske hrani NUK, sign. 15/16.

ZADRAVEC J., 1985, Ljudsko zdravlilstvo v Prekmurju, Pomurska založba.

BESEDA O AVTORICI

Zvonka Zupanič Slavec, mag., dr. med., asistentka na Medicinski fakulteti v Ljubljani in vodja Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete. Pripravlja doktorsko disertacijo. Izpopolnjevala se je na Dunaju, v Londonu in ZDA. Znanstvenoraziskovalno delo posveča predvsem medicini 19. in 20. stoletja. Med odmevnejšimi raziskavami je študija identifikacije in identitete domnevnih lobanj celjskih grofov. Objavlja strokovne in znanstvene članke doma in v tujini. Pri Inštitutu za zgodovino medicine piše, ureja in izdaja knjige: zbirko *Znameniti slovenski zdravniki* (*Ivan Oražen, Anton Schwab, Franc Novak*), prevode latinskih (*Plenčič, Muznik*) in nemških (*Lipič*) del slovenskih zdravnikov, zgodovinsko-medicinske študije (*Iz zdravstva na Kamniškem 1881–1940*) in drugo. Vodi projekt Slovenski zdravstveni muzej v ustanavljanju in je avtorica več razstav.

94

ABOUT THE AUTHOR

Zvonka Zupanič Slavec, M.A., MD, assistant professor at the Faculty of Medicine in Ljubljana and head of the Institute for the History of Medicine at the Faculty of Medicine. Mrs. Zupanič Slavec is presently preparing her Ph. D. thesis. Postgraduate studies in Vienna, London and the USA. Her scientific research work focuses on the medicine of the 19th and 20th centuries. One of her best received researches is the study on the identification and identity of skulls presumed to have belonged to the medieval counts of Celje. Mrs. Zupanič Slavec publishes specialist and scientific articles in Slovenia and abroad. At the Institute for the History of Medicine she writes, edits and publishes books: a collection on famous Slovene doctors *Znameniti slovenski zdravniki* (*Ivan Oražen, Anton Schwab, Franc Novak*), translations of Latin (*Plenčič, Muznik*) and German (*Lipič*) works written by Slovene doctors, historical medical studies (*Iz zdravstva na Kamniškem 1881–1940*) and other items. She also heads the project aimed at founding a Slovene Museum of Medicine and has authored several exhibitions.

SUMMARY

INCANTATIONS – THE MAGICAL ROOTS OF MEDICINE

Diseases and the fears connected with them have pestered mankind from its beginnings. Man has always fought them as best as he could. Most health problems were attributed to evil people and to invisible, evil spirits, demons, supernatural creatures, or higher powers. The belief in higher powers led to rituals, in which mysterious acts, the use of special objects, and the articulation of unintelligible words were to have a curative effect. Rituals were the domain of privileged people: healers, sorcerers and magicians. The use of bizarre objects and unintelligible words probably had a suggestive effect in the sense of comfort, blessings or supplications. Incantations are to some extent similar to prayers, the main difference being that an incantator does not address the deity, which personifies a particular disease, humbly and remorsefully, but requests him to go away, chases him away and in doing so chases away the disease.